

СЕМАНТИЧНІ ЗВ'ЯЗКИ В СИСТЕМІ ОДНОКОРЕНЕВИХ УТВОРЕНЬ СУЧАСНОЇ НІМЕЦЬКОЇ МОВИ

У статті розглядається проблема семантичних зв'язків між однокореневими похідними на парадигматичному рівні на основі спільності й диференціації їх форми і змісту, що призводить до зміни їх мовного статусу.

Ключові слова: парадигматика, мовний статус, спільність і диференціація форми і змісту.

Ищенко Н. Г. Семантические связи в системе однокоренных образований в современном немецком языке. – Статья. В статье рассматривается проблема семантических отношений между однокоренными производными на парадигматическом уровне на основе общности и дифференциации их формы и содержания, что приводит к изменению языкового статуса производных

Ключевые слова: парадигматика, языковой статус, общность и дифференциация формы и содержания.

Ischenko N. G. Semantic relations between the same stem derivatives in Germany. – Article.

The article deals with the problem of semantic relations between the same stem derivatives on the paradigmatic level on the basis of identity and differentiation of their form and contents, it brings to change of their language status.

Key words: paradigmatic, language status, identity and differentiation of form and contents.

Мова – сукупність мовних елементів, які но- мінуються в межах тієї чи іншої системи, мікро- системи, ряду, формуються на основі наявних у системі моделей і підпорядковуються парадигма- тичному параметру, представленому різними опо- зиціями. На парадигматичному рівні мовні одини- ці можуть вступати в різні семантичні відношення на основі спільних і відмінних ознак форми та змісту.

Об'єктом дослідження є семантичні зв'язки між однокореневими паралелями в сучасній ні- мецькій мові.

Предметом статті є однокореневі похідні, їх взаємозв'язки з іншими однокореневими мовни- ми одиницями й визначення статусу цих одиниць у системі мови.

У сучасній німецькій мові є значна кількість похідних слів типу Unsinn – Widersinn, Häuslein – Häuschen, Studentenschaft – Studententum, які ма- ють спільну кореневу морфему й різні словотворчі форманти, семантично спільні або близькі за од- ним чи кількома компонентами свого лексичного значення, відрізняються семантичними і стиліс- тичними відтінками, лексичною і словотворчою валентністю й дистрибуцією. Але встановлен- ня статусу цих утворень залишається до цих пір спірним: розглядати їх словотвірними дублетами, словотвірними варіантами чи словотвірними си- нонімами?

Метою статті є визначення мовного статусу однокореневих словотвірних структур на основі формальних і семантичних критеріїв парадигма- тичного рівня.

У системі мови однокореневі лексичні одини- ці вступають у певні семантичні відношення на основі наявних чи розроблених критеріїв. Мовна міжслівна варіантність ґрунтується на тотожності лексичного значення слів за незначних відміннос- тей структурного або функціонального характеру.

Словотвірна варіантність установлюється не лише за рахунок тотожних основ, а й шляхом при- єднання до однокореневих основ варіантних афік- сів. Серед словотворчих афіксів сучасної німецької мови є певна кількість суфіксів, які можна зарахува- ти до варіантних. Такими суфіксами є модифіковані словотворчі морфеми, що не утворюють регулярних рядів словотворчих моделей і не порушують то- тожності. Варто відзначити, що **варіантні суфікси** відзначаються «генетичною спільністю», гомоген- ністю, тотожністю значення, незначними змінами у фонетичному оформленні й стилістично-функ- ціональному забарвленні. Варіантні суфікси – це внутрішньокатегоріальні суфікси, які виконують, по-перше, транспонуючу, класифікаційну функцію, що переводить слова в інший лексико-граматичний клас, по-друге, модифікаційну, семантико-стиліс- тичну функцію, яка не змінює, а тільки модифікує лексико-категоріальне значення твірної основи й лексико-категоріальне значення похідного слова та/або надає стилістичного забарвлення похідному слову [3, с. 184–190]. Вимогам варіантності відпо- відають такі німецькі суфікси: -ei, -erei, -elei, -heit, -keit, -igkeit, -tat, -itat, -ion, -tion [2, с. 180–195]. Ва- ріантні суфікси, приєднуючись до однієї й тієї самої основи, утворюють словотворчі варіанти:

– від одного й того самого кореня за допомо- гою варіантних суфіксів -ei, -elei -erei, -heit, -keit, -igkeit, -ion, -tion, генетична спільність яких дове- дена всім ходом історичного розвитку німецької мови;

– варіантні суфікси не порушують тотожно- сті слів: Spöttelei – Spötterei; Deutelei – Deuterei; Kindheit – Kindlichkeit;

– за допомогою непродуктивних афіксів, се- мантика яких залишається незмінною, що об- межує появу нових семантичних категорій у зна- ченнєвих структурах цих суфіксів: Base – Basis, Dose – Dosis; Fahrt – Fährte;

– від одного й того самого кореня за допомогою того самого афікса: Wandlung – Wandelung, Gebrumm – Gebrumme.

У разі словотвірного варіювання незначна структурна зміна лексеми не впливає на значення – тотожність слів. Тому необхідною умовою словотворчого варіювання є відсутність семантичних розходжень під час додавання чи відсікання словотворчої морфеми й відсутність додаткової інформації.

Похідні слова виявляються як словотвірні варіанти, коли вони відповідають таким критеріям, в основі яких лежить набір спільних і диференційних ознак [3, с. 191–195]. **Спільними ознаками** є такі:

– фонетична спільність;

одна й та сама похідна основа, яка забезпечує однакові співвідношення між твірними та похідними лексемами як у плані вираження, так і в плані змісту;

однакові граматичні показники варіативних елементів, що стосуються роду та синтаксичної валентності;

наявність семантичної рівнозначності;

збіг систем значень лексико-семантичних варіантів у структурі кожного слова, система значень варіантних слів задана словником.

Слова-варіанти як паралельні лексичні одиниці на словотвірному рівні системи мови можуть відрізнятися один від одного певними **диференційними** ознаками:

– мінімальним фонетичним розходженням між варіантами в плані фонологічної структури – одна/дві фонем в афіксальних морфемах чи зміна наголосу;

– виявом словотвірної розбіжності, яка демонструється наявністю різних словотвірних елементів у структурі слів-варіантів;

– незначною функціональною чи стилістичною диференціацією.

З погляду **структури** словотворчі варіанти мають майже повну зовнішню подібність із мінімальним одно- чи двофонемним розходженням (Wandlung – Wandelung) чи одноморфемним (Dose – Dosis), а також однакову твірну основу однієї й тієї самої частини мови. Словотворчі морфеми не відіграють суттєвої ролі в модифікації лексичного значення.

З погляду **семантики** словотворчі варіанти цілком тотожні за всіма компонентами лексичного значення, не мають жодних семантичних відтінків, включають однакову сполучуваність, однакову дистрибуцію, вживаються в тих самих словосполученнях: *akkumulierte Dose – akkumulierte Dosis, eine starke Dose Arznei – eine starke Dosis Arznei*. Розходження між ними мають незначний стилістичний характер, не порушують єдності слова в його варіантах і є поверховими, неглибокими [4, с. 84–86]. Варіантність належить як до

формотворчого типу (оскільки маємо формальне вираження одних і тих самих лексичних значень, пов'язаних з однією й тією самою лексемою: *Kommas – Kommata*), так і до словотворчої категорії, тому що з нею пов'язане творення нових слів, модифікація яких не торкається сутності лексичного значення: *Gier – Gierde. Zusprache – Zuspruch, Vertrauen – Zutrauen*. Територіальна й функціональна диференціація між словотвірними варіантами стає яскраво вираженою, спричиняє спочатку незначну семантичну диференціацію, що може бути пов'язана з виникненням у значеннєвій структурі додаткових значень метафоричного чи метонімічного характеру: *Pose* («поза») – *Positur* («поза»). Іменники *Pose* («поза») – *Positur* («поза») визнаються словотвірними варіантами.

Отже, ті однокореневі лексичні одиниці, що відповідають сукупності названих критеріїв спільних і диференційних ознак, між якими встановлюються парадигматичні відношення лексико-семантичної тотожності чи лексико-семантичної рівності й водночас структурних і функціональних відмінностей, є **словотвірними варіантами**.

Характер варіантних зв'язків не залишається постійним, він змінюється, і це відбувається, коли незначні стилістичні розходження між словотвірними варіантами стають істотними з низки причин: зміна характеру функціонального забарвлення одного з варіантів, спеціалізація афіксів, розширення семантичного обсягу значень одного з варіантів, перехід з одного стилю в інший [2, с. 98–114]. За наявності таких розходжень межею варіювання й у плані змісту, і в плані вираження може стати **словотвірна синонімія**, яка ґрунтується на тотожному або близькому значенні. Синонімічні зв'язки між однокореновими словами виникають у разі розриву лексико-семантичної тотожності між варіантами одного слова. Причинами розриву тотожності може бути зміна системи значень чи семантична диференціація одного з варіантів, найчастіше суфіксального. Синонімічні відношення між лексичними одиницями в мові будуються зазвичай на розходженнях, на розпізнавальних відтінках слів.

Словотвірні синоніми характеризуються різним ступенем синонімічності, яка залежить від ступеня близькості лексичного значення (максимальної, неповної або середньої, мінімальної), на основі якої виділяються відповідні синоніми з максимальним, середнім і мінімальним ступенем синонімічності. Статусу постійних набувають словотвірні синоніми із середнім ступенем синонімічності, оскільки між ними існує морфологічна та семантична диференціація, яка утримує їх у системі мови: *das Fest – die Festlichkeit, der Ruf – der Aufruf*.

Словотвірні синоніми з максимальним і мінімальним ступенями синонімічності взаємодіють з

іншими однокореновими лексичними одиницями в семантичних і формально-семантичних опозиціях.

Якщо слова зі спільною морфологічною структурою, з мінімальним ступенем синонімічності збігаються за всіма компонентами лексичного значення, то йдеться про однокореневі дублети. Вони виникли або як еквіваленти іншомовних слів (*Abstraktheit* – *Abstrakte*, *Synchronisation* – *Synchronisierung*), або як територіальні еквіваленти (*Synärese* – *Synäresis*), які можуть замінити один одного в контексті. На противагу словотвірним синонімам, основною особливістю дублетних пар є їх гранична семантична рівнозначність, що розуміється як семантична ідентичність, яка виявляється переважно в номінативності. Друга особливість однокоренових дублетів – у їх належності до одного й того самого стилю. Дублети можна назвати абсолютними номінативними синонімами, оскільки вони збігаються у своїх основних, частіше єдиних значеннях, співвідносних із мовним денотатом.

У плані взаємовідношень між однокореновими дублетами і словотвірними синонімами можливий взаємоперехід. Дублети не байдужі до процесів, що відбуваються в системі мови. У результаті багатопланової взаємодії з іншими лексичними одиницями в різних контекстах, різних дистрибутивних моделях вони зазнають певних семантико-стилістичних зрушень у своїх значеннях. У такому разі дублети перестають бути еквівалентами і стають синонімами, бо в результаті реалізації в контексті вже набули розрізень у словотвірних зв'язках і в здатності до словотворення. Так, однокореневі утворення, «колишні» дублети *Synod* – *Synode* функціонують синхронно як синоніми, тому що розрізняються словотвірною валентністю. Слово *Synod* має властивість утворювати нові слова, наприклад: *synodal*. До синонімічних відношень призводить і розширення обсягу значення в одного з дублетів. Так, однокореневі утворення *Supplik* – *Supplikation* мають у системі мови статус синонімів. Їх синонімічність виникла в результаті розширення семантичного обсягу іменника *Supplikation* за рахунок суфікса *-tion*, що виражає не тільки категорію дії, а й категорію предметності.

Змістова й категоріальна диференціація сприяла виникненню синонімічних зв'язків між колишніми дублетними парами. З двох паралельних слів одне може вживатися на різних територіях. Так, сфера вживання послугувала основою синонімічності для однокоренових утворень *Steige* – *Stiege* (південнонімецьке вживання), *Technikum* – *Technik* (останнє вживається в Австрії). Це становить регіональну синонімію [3, с. 339–345].

Наведені приклади свідчать про те, що «колишні» рівнозначні слова є вже не просто замін-

никами одне одного, як це було в період їх появи, а між ними розвиваються синонімічні відношення, які й передбачають певні розрізнення. Причини закріплення того або іншого синоніма різноманітні, часто індивідуальні.

Словотвірні синоніми з максимальним ступенем синонімічності можуть співвідноситися зі словотвірними варіантами.

Простежимо за розвитком взаємовідношень між однокореновими утвореннями *Begier* – *Begierde*. Дослідники вважають ці іменники словотвірними варіантами. Вони цілком тотожні за значенням, не мають семантичних розрізень, суфікс *-de* не має ніякого семантичного навантаження, у разі його пропущення значення слова не змінюється. Але між цими словами були незначні стилістичні відмінності, які полягають у різній мірі емоційного забарвлення. З часом розрізнення стилістичного характеру поглиблювались, стилістична диференціація між цими словами стає яскраво вираженою й викликає вже семантичну диференціацію. Показником семантичної диференціації є здатність кожного слова цієї пари вступати в синонімічні відношення з іншими словами того самого кореня, наприклад, від слова *Begier* утворюється іменник *Begierigkeit* із синонімічним значенням, а від *Begierde* – *Begehrlichkeit* також зі спільним лексичним значенням. Поки що статус слів *Begier* – *Begierde* не з'ясований, очевидно, вони посідають проміжне місце між варіантами й синонімами. Те саме можна сказати і про іменники *Schonung* – *Verschonung*, *Geweide* – *Eingeweide*, які багатьма лінгвістами зараховуються до словотвірних варіантів. При цьому враховується максимальна близькість їх лексичного значення й не беруться до уваги морфологічні та валентно-дистрибутивні особливості цих слів. Проте в синхронному аспекті їх можна вважати синонімами, оскільки між ними уже настала функціонально-стилістична диференціація. Так, слово *Eingeweide*, крім основного лексичного, має термінологічне значення. Функціонально-стилістична диференціація викликає розширення лексичної і словотвірної валентності й зумовлює подальший розвиток синонімічних відношень.

Словотвірні синоніми як лексичні одиниці лексико-семантичної системи мають нестійкий характер і підлягають загальним для мови тенденціям змін, необхідним у процесі комунікації, їх лексичне значення модифікується (генералізується або спеціалізується). Під впливом модифікації лексичного значення поступово зникає близькість семантичних компонентів і настає семантична диференціація, яка й руйнує синонімічні зв'язки, а синоніми набувають іншого статусу – омонімів або паронімів. Цей процес ґрунтується в основному на мінімальній близькості лексичного значення синонімів, яка передбачає спільність

денотативного компонента й не спільність поняттєво-семантичного. У синонімів з омонімами абсолютна поняттєво-семантична диференціація, а з паронімами синоніми мають спільне поняття, але різну семантику. На нашу думку, подібно до того як семантична і стилістична диференціація словотвірних варіантів призводить до виникнення словотворчих синонімів, так і семантико-стилістична диференціація словотвірних синонімів (перерозклад значень, контамінація, стилістичне або функціональне забарвлення) може зумовити появу словотвірних паронімів. Нашу точку зору підтверджує той факт, що смислова співвіднесеність синонімів і паронімів базується на спільності або близькості понять, які вони позначають. Так, однокореневі пароніми *Inschrift – Anschrift* мають спільне поняття, а різняться семантичним змістом. Однокореневі пароніми *Brüder – Gebrüder* були, очевидно, в діяхронному плані словотвірними синонімами, про що свідчить спільне поняття і збережене, хоча й зовнішнє спільне семантичне значення, проте в синхронному зрізі це семан-

тично різні слова (*Gebrüder* – юридичні особи близьких за інтересами фірм) [5].

Отже, існування певних семантичних відношень між однокореновими мовними одиницями в сучасній німецькій мові зумовлено характером семантичних зв'язків, які не є довгими і стійкими, оскільки межі між ними нечіткі й рухливі. Мінливість семантичних зв'язків ґрунтується на непостійності компонентного складу лексичного значення, що змінюється під дією як мовних (розумова діяльність, зміна денотата), так і позамовних (парадигматичні й синтагматичні зв'язки слів, контекст) чинників.

Отже, семантико-стилістична й функціональна диференціація як у плані вираження, так і в плані змісту, зміна системи значень усередині однокоренових одиниць розширюють можливості їх парадигматичних і синтагматичних зв'язків, порушують семантичну тотожність або семантичну близькість і зумовлюють перехід слів із одного статусу в інший: словотвірні дублети – словотвірні варіанти – словотвірні синоніми – словотвірні пароніми – словотвірні омоніми.

Література

1. Воронов А.Л. Типы варьирования слова в немецком и русском языках / А.Л. Воронов // Филологические науки. – 1979. – № 1. – Вып. 3. – С. 11–16.
2. Ивлева Г.Г. Дифференциация вариантов слов и развитие словарного состава / Г.Г. Ивлева // Тенденции развития слова и словарного состава (на материале немецкого языка) / отв. ред. С.А. Миронов. – М.: Наука, 1986. – С. 98–114.
3. Ищенко Н.Г. Словообразовательные варианты / Н.Г. Ищенко // Ищенко Н.Г. Синонимия однокоренных производных имен существительных современного немецкого языка : дисс. ... докт. филол. наук : спец. 10.02.04 / Н.Г. Ищенко ; КНЛУ. – К. : Издательский центр КНЛУ, 2001. – С. 339–345, 180–194.
4. Шульдешова Т.В. Исследование синонимичных и вариантных отношений в системе однородных субстантивных групп / Т.В. Шульдешова // Норма и вариативность : сб. научных трудов / ред. кол. В.Я. Голкова, Л.Т. Жукова и др. – Ярославль : Ярославский государственный университет, 1989. – С. 84–89.
5. Яркова Л.Г. Основные типы паронимов современного немецкого языка / Л.Г. Яркова // Особенности лексики немецкой разговорной речи. – М., 1977.